

WRATTIG DAMBORDJE *ASPICILIA GRISEA* ARNOLD

Tekst – A. Aptroot (Bryologische en Lichenologische WerkGroep)

Recent gebruikte synoniemen: *Aspicilia simoensis* Räsänen

Herkenning

Wrattig dambordje groeit op graniet en basalt en is daar één van de korstvormige korstmossen met de grootste individuele exemplaren; sommige exemplaren zijn wel 50 cm in doorsnede. Typerend zijn de afwisseling van heldergrijze knobbelige randzone en wat donkerder grijze zones, vaak met tot 1 cm brede en 1-2 mm hoge clusters van uitgroeisels (isidiën). Rondom de buitenrand zit een nog iets donkerder grijze tot zwarte zone zonder algen.

Te verwisselen met

De soort is te verwisselen met diverse andere soorten dambordjes (*Aspicilia* spp.) en ook met enkele andere korstvormige korstmossen. De andere inheemse soorten worden echter niet zo groot, missen de zonering van helder- en donkergrijs, en geen van die soorten is bezet met wratten. Er is (ook internationaal) wel veel verwarring over deze soort, die in Nederland vroeger (en in Duitsland nu nog) *Aspicilia simoensis* werd genoemd. Inmiddels wordt onder deze naam in Nederland een andere soort verstaan, die afwijkt door de duidelijke ronde stofhoopjes (soredien).

Biotoop

Wrattig dambordje groeit alleen op zuur natuurgesteente (graniet en gneiss, zelden basalt) en dan alleen op goedbelichte plekken waar het gesteente al decennia aan de oppervlakte ligt. Deze biotoop komt in Nederland alleen voor langs de (deels voormalige) zeedijken en in de vorm van hunebedden. De soort komt slechts sporadisch voor op zwerfstenen op de heide, en dan meestal in de buurt van hunebedden. Op begraafplaatsen, of op stenen in tuinen etc. heeft het wrattig dambordje zich voor zover bekend nergens weten te vestigen. Deze soort is één van de allergrootste en relatief makkelijk te herkennen soorten die karakteristiek zijn voor graniet van hunebedden en zeedijken. Op dezelfde plekken komen zeer veel andere soorten korstmossen voor (ruim 100), en het aandeel van Rode Lijstsoorten is relatief heel groot. Diverse hunebedden en alle stukken zeedijk van Noorse steen behoren tot de 20 plekken in Nederland die het rijkst zijn aan korstmossen van de Rode Lijst.

Levenswijze

De soort is het hele jaar zichtbaar, en er zijn geen seizoensinvloeden. Een flink deel van de Nederlandse populatie bestaat uit grotere exemplaren die mogelijk wel 30 tot 60 jaar oud zijn. Jonge exemplaren (kleine thalli van enkele centimeters) bevinden zich vooral rond de oude populaties, al dan niet op dezelfde stenen. De oude exemplaren vertonen een zekere interne verjonging; af en toe vallen er stukken uit het midden af; de kale plekken raken dan weer begroeid met nieuwe lobben.

Inventarisatie

De soort is goed te herkennen en komt voor op voorspelbare goed te lokaliseren biotopen. Hierdoor is het verspreidingsbeeld van de soort compleet en het is onwaarschijnlijk dat er in Nederland nog onontdekte populaties bevinden. Indien goed ontwikkeld is de soort prima te herkennen aan de enorme, ronde, gezonede exemplaren. Het is een voorbeeldsoort van een heel gilde van korstmossoorten dat gebonden is aan geëxponeerde zure steen, en in Nederland aan hunebedden en zeedijken.

Verspreiding in Europa

De soort komt alleen in Noordwest Europa voor (Purvis et al. 1992) van de Britse eilanden tot de middengebergten en het zuiden van Scandinavië. Buiten Europa is de soort nooit aangetroffen dit terwijl de meeste soorten van hetzelfde gilde waar hij gewoonlijk mee samengroeit veel wijder verspreid zijn, de meeste over de hele wereld.

Verspreiding in Nederland

Wrattig dambordje groeit alleen op de hunebedden in Drenthe en de oude met Noorse steen beklede zeedijken en voormalige zeedijken. De soort is bekend van de meeste hunebedden, en de zeedijken bij

Delfzijl en Oudeschild op Texel, de Havendam van Terschelling, en de IJsselmeerdijk bij Nijkerk en Monnickendam. Waarschijnlijk zijn alle vindplaatsen al meer dan een eeuw geleden gekoloniseerd, vermoedelijk meest in de 18^e of 19^e eeuw. Tot deze tijd waren de zeekeringen grotendeels van hout maar nadat de Paalworm toesloeg werden op grote schaal zwerfstenen opgegraven en als dijkbekleding gebruikt. De rijkste vindplaatsen van zwerfstenen waren de tot dan toe met zand overdekte grafheuvels. De ruïnes hiervan, bestaande uit alleen de stenen die te groot waren om te vervoeren, staan nu bekend als hunebedden. Het feit dat de hunebedden in dezelfde tijd aan de oppervlakte kwamen als de zeedijken werden aangelegd verklaart ook waarom de korstmossenflora van de (in principe vele malen oudere) hunebedden niet veel rijker is dan die van de zeedijken.

Verspreiding van wrattig dambordje voor (cirkel) en vanaf 1980.

Trend

Wrattig dambordje gaat gestadig achteruit omdat de voor deze soort beschikbare biotoop in oppervlakte achteruit gaat. De hunebedden worden steeds intensiever beklommen en veel ervan raken beschaduwed door bomen. Toen de soort zich op de hunebedden vestigde lagen ze allemaal in het open veld, meestal in de heide maar inmiddels liggen de meeste in een park of bos (Sparrius, Aptroot & van Herk 2006). Op de zeedijken en IJsselmeerdijken (de vroegere Zuiderzeedijken) heeft de soort zich ook gevestigd nadat ze voor het eerst met Noorse steen (graniet en verwante steensoorten) werden belegd. Inmiddels is het oppervlak aan, ook cultuurhistorisch belangwekkend type zeekering zeer klein en versnipperd. Deze resten hebben te lijden van beschaduwing door tussen de stenen opschietende onkruiden (veelal Brandnetels) en lopen voortdurend het risico helemaal te verdwijnen vanwege dijkverzwaringen, waarbij tegenwoordig vrijwel geen natuurlijke steen wordt gebruikt maar beton en asfalt, waarop deze soort en vele andere korstmossen zich niet kunnen vestigen (van Herk et al 2007).

Beheer

Wrattig dambordje is een voorbeeldsoort van het gilde van de korstmossen van granieten zeedijken en hunebedden. Wrattig dambordje mist op het moment een duidelijke erkenning van noodzaak voor beleid gericht op de specifieke natuurwaarde van de monumenten waarop ze groeien.

Bij hunebedden is beschaduwing door bomen de grootste bedreiging voor de meeste soorten. Oorspronkelijk lagen hunebedden in een open, heideachtige omgeving. Het verwijderen van (jonge) bomen en struiken rondom de hunebedden heeft hier het beste resultaat voor korstmossen.

Erkenning van de cultuur- en natuurhistorische waarden van granieten zeedijken is van groot belang. Voor wrattig dambordje is het belangrijk dat op korte termijn aandacht komt voor het beheer van de dijken. Regelmatig maaien is daarbij belangrijk. Ook kan een geheel onder mos en gras verdwenen dijkvak kaal worden gemaakt, zodat nieuwe vestigingsplaatsen voor korstmossen worden gecreëerd. Waterschappen zouden in beheersplannen van stenen dijken rekening moeten houden met de aanwezigheid van zeldzame korstmossen. Dit gebeurt nu nog onvoldoende.

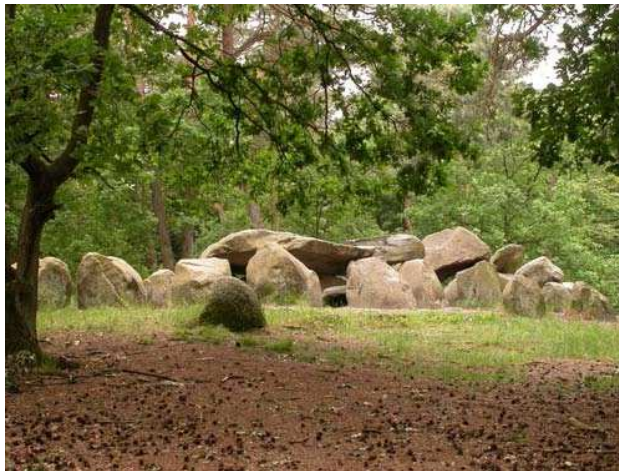
Omdat nieuwe en gereconstrueerde dijken niet meer met de oorspronkelijke steen bekleed worden, maar met beton, dreigen alle Rode Lijstsoorten van de zeedijken in de komende decennia te verdwijnen. In Noord-Holland is in de periode 1999-2007 op drie plaatsen in samenwerking met Hoogheemraadschap Holland Noorderkwartier een verhuizing van granietblokken met een waardevolle begroeiing gerealiseerd. Specialisten markeerden de stenen met cirkel van verf. Op de nieuwe dijk werden de blokken in een apart dijkvak teruggeplaatst. Resterende stenen werden onderaan het dijkwalud half in het water geplaatst, zodat hier hervestiging van korstmossen plaats kan vinden. Langs het Amstelmeer meer Wieringen is op deze manier 60% van de soorten gespaard gebleven, terwijl van het oorspronkelijke steenoppervlak nog maar 1% resteerde.

Literatuur

- Herk, K. van & A. Aptroot 2004. Veldgids korstmossen. KNNV-Uitgeverij, Utrecht.
- Herk, C.M. van, A. Aptroot, L.B. Sparrus & L.L. Soldaat 2007. Landelijk Meetnet Korstmossen. Inhoudelijke rapportage 2006. BLWG-rapport 6: 1-47.
- Purvis, O.W., B.J. Coppins, D.L. Hawksworth, P.W. James & D.M. Moore 1992. The lichen flora of Great Britain and Ireland. Natural History Museum Publications, London.
- L.B. Sparrus, A. Aptroot & C.M. van Herk 2006. Landelijk Meetnet Korstmossen. Inhoudelijke rapportage 2005. BLWG-rapport 5: 1-41.

Wrattig dambordje *Aspicilia grisea*. Foto: Kok van Herk.

Biotoop wrattig dambordje in het Natuurgebied De Emmerdennen. Foto: Kok van Herk.

Biotoop wrattig dambordje, dijk Delfzijl. Foto: Kok van Herk.